

Speech Ariejan Korteweg op de 'Back to Open State' borrel

Het is volop zomer, laten we optimistisch zijn. Jullie hoofd staat helemaal niet naar somberheid en slecht nieuws, stel ik me zo voor. We hebben te maken met heel veel crises tegelijk: Klimaat, Oekraïne, asielzoekers, koopkracht, toeslagen, Groningen, stikstof - ik vergeet er vast en zeker nog een paar. Politici noemen ze graag op, ze maken er een wedstrijdje van wie er de meeste heeft geïdentificeerd. Alsof ze daar hun bestaansrecht mee kunnen legitimeren.

Ik wil een positieve voorspelling doen. Voor mensen die van veranderingen houden, breken prachtige tijden aan. Misschien al heel snel, dat zou zomaar kunnen. Misschien duurt het wat langer. Maar hoe dan ook: Nederland gaat een dynamisch land worden. Over die veranderingen wil ik wat zeggen.

Eerst iets over die veranderingen. Midden jaren negentig interviewde ik de Vlaamse schrijver Tom Lanoye. Hij is niet alleen schrijver, maar ook, zoals veel Belgische kunstenaars, zeer betrokken bij de politiek. Ook Lanoye deed een voorspelling. In Vlaanderen had men de hemel op z'n hoofd gekregen. Daar was het Vlaams Blok, zoals het toen nog heette, een factor van belang geworden. Vooral de kunstenaars en schrijvers liepen te hoop tegen dit extremisme. Lanoye was een van de bedenkers van het cordon sanitaire dat rond Filip de Winter en zijn aanhang werd opgetrokken: ze mochten in geen geval aan de macht komen. Lanoye was toen druk bezig met het op rijm vertalen van de Koningsdrama's van Shakespeare. Over Nederland zei hij, geheel in stijl: 'Er valt niks te vertolken voor het voetlicht van tevreden volken' Die veranderingen gaan ook bij jullie komen, zei hij. Jullie leven onder een stolp, maar die stolp gaat breken. Het was amper voor te stellen. We beleefden de glorie dagen van paars, alles leek bij ons zo goed geregeld. Een paar jaar later hadden we Fortuyn en wisten we dat we ziende blind waren geweest. Ook bij ons sluimerde een diep wantrouwen. Daarna kwamen Wilders en Verdonk en nog weer later Baudet en Caroline van der Plas om het potentieel van die gebundelde onvrede te laten zien.

Van 2007 tot 2013 was ik correspondent in Frankrijk. Daar maakte ik van nabij kennis met de Franse cultuur van straatprotest, die ik uit Nederland nog kende uit de jaren zeventig en tachtig maar die uit het straatbeeld verdwenen leek. Denk maar aan de protesten tegen de oorlog in Irak. Overal in Europa stroomden de straten vol, aan alle balkons in de Europese steden hingen vlaggen. In Nederland was het engagement toen heel wat kleiner.

In Frankrijk was dat anders. Daar wordt een wezenlijk deel van de politiek op straat gemaakt, zou je kunnen zeggen. Een Fransman krijgt in de wieg zijn eerste megafoontje, leert schrijven door teksten voor spandoeken te oefenen, traint hardlopen om aan de politie te kunnen ontsnappen. Ik heb zestienjarige scholieren gesproken die fanatiek meeliepen in protestmarsen voor betere pensioenen. Demonstraties worden er gebruikt om een gunstige positie aan de onderhandelingstafels te krijgen. Wie 50.000 man op de been krijgt, weet dat er straks beter naar hem geluisterd wordt.

Ik kwam in 2013 terug in Nederland en er was niks. Een demonstratie in Nederland, dat waren 20 mensen op het Plein, met een vlag en twee voorgedrukte spandoeken. De hele cultuur van actievoeren was verdwenen. Dat kwam omdat de poldermachinerie op volle toeren draaide. Nederland was bezig zich uit de financieel economische crisis te polderen, met resultaten waar de

rest van Europa met jaloezie naar keek. De door Fortuyn gebarsten stolp leek gerepareerd en was zo groot gemaakt dat er onder zelfs even ruimte voor de PVV leek te zijn. Dit was blijkbaar niet het moment om massaal de straat op te gaan. Straatprotesten hadden hier geleidelijk een andere rol gekregen, het tegendeel van wat in Frankrijk gebruikelijk was: ze dienden ter correctie achteraf. Pas als de resultaten van het gepolder tegenvielen, kon er alsnog gedemonstreerd worden. Het was geen drukmiddel waar de onderhandelingscyclus mee begon. Een voorbeeld van die manier van actievoeren zie je nu bij de NS. De cao-onderhandelingen lopen vast, er wordt gestaakt om de eisen kracht bij te zetten.

De laatste jaren is daar weer dynamiek in gekomen. In 2019 gingen duizenden leraren naar het Haagse Malieveld om een hoger salaris en minder werkdruk te eisen. Bij de Klimaatmars waren 40 duizend mensen, er kwamen scholierenstakingen voor het klimaat en landelijke acties voor pensioenen. Piloten, schoonmakers, verpleegkundigen, agenten, arbeiders in de metalelektro, blokkeerfriezen en 'Kick Out Zwarte Pieten' gingen de straat op. Artikel 9 van de Grondwet (waarin de vrijheid van demonstreren is vastgelegd) wordt weer naar hartelust gebruik gemaakt. 'De actiebereidheid neemt toe als de economie beter gaat', zeggen deskundigen. Dan ontstaat het gevoel: het gaat beter, maar ik merk er niks van. Wat daarbij hoort is het gevoel van niet vertegenwoordigd te worden. Het gevoel van: er worden over onze hoofden heen besluiten genomen.

De straat is dan een uitlaatklep.

Er waaiden zelfs wat gele hesjes uit Frankrijk over, al kreeg dat hier nooit vlieghoogte. Dat werd anders toen corona kwam. De coronademonstranten deden hun intrede, de gedupeerden van de toeslagenaffaire lieten van zich horen en nu zijn er de boerenprotesten. Een grote kluwen van verzet begint te ontstaan. Het polderoverleg, de klassiek Nederlandse manier om acties en stakingen in de kiem te smoren en de verschillende partijen om de tafel te krijgen voordat sociale conflicten escaleren liep, werkt sinds Rutte III niet meer naar behoren. Onderhandelingen over pensioenen liepen stuk. Bij de klimaattafels bleken de burgers niet uitgenodigd waardoor de spanning over de uitkomsten opliep, in de onderwijssector liep het polderen zo slecht dat een nieuwe vakbond ontstond: PO in actie, die de druk op de regering via straatacties opvoerde. Die actiebereidheid is een cruciaal gegeven voor de veranderingen die ik aan het begin noemde.

Toen ik me negen jaar geleden meldde in Den Haag, had ik het gevoel dat ik dorpsbewoner werd. Het Binnenhof was een plek met onuitgesproken regels en mores, met specifieke codes en omgangsvormen en veel mensen die op elkaar leken en min of meer dezelfde achtergrond deelden. Een naar zijn aard besloten gemeenschap, al werden de meest zichtbare leden ervan - de Kamerleden - dan min of meer democratisch gekozen. Ik zeg min of meer omdat we in Nederland met kieslijsten werken. De Franse en Engelse politiek ontlene een deel van hun interne dynamiek aan het feit dat parlementariërs hun mandaat in de eigen kieskring moeten veroveren; enkele ministers uit de regering van president Macron moesten aftreden nadat ze in hun eigen district hadden verloren. Daar hoort ook bij dat er duidelijke winnaars zijn, die hun stempel op een nieuwe regering kunnen drukken. Het Nederlandse systeem is ingericht op een status quo met kleine accentverschuivingen. Door de kieslijsten, goeddeels gevuld met anonieme politici die meeliften op het ticket van de lijsttrekker, zijn parlementariërs vaak eerder technocraten dan

volksvertegenwoordigers in de oorspronkelijke betekenis van het woord. Veel Kamerleden komen uit Haagse kringen, ze waren medewerker, ambtenaar, voorlichter, diplomaat. Zelfs bij Forum voor Democratie, dat graag alle andere Kamerleden tot 'het partijkartel' rekent, komen drie van de vijf fractieleden uit de ambtenarij. Dat Kamerleden het parlement niet op eigen kracht of vanwege een mandaat uit de regio bereiken, vereenvoudigt het aanpassingsproces van die nieuwe Kamerleden aan de Haagse mores. Die eenvormigheid van Kamerleden, medewerkers en aanverwanten is de afgelopen decennia groter geworden.

Ook dat is een belangrijk element bij de veranderingen die op til zijn.

We zijn hier bij de Open State Foundation. Een organisatie die de overheid toegankelijker wil maken. Transparantie en integriteit, het zijn de toverwoorden van de moderne bestuurder. Ik noemde daarnet alle crises die in deze tijden worden gesignaleerd. De vraag die hier beantwoord moet worden is: hoort daar ook een transparantiecrisis bij.

Als u de berichtgeving van de afgelopen jaren een beetje heeft gevolgd, dan weet u dat Nederland op het gebied van transparant bestuur helemaal niet zo'n fraai figuur slaat. Volgens vergelijkend onderzoek van de OESO - Lobbying in the 21th century - lopen we achter op het gebied van regelgeving. We hebben geen officiële toezichthouder op het gebied van lobbyactiviteiten, er is geen gedragscode voor de omgang met lobbyisten, lobbyorganisatie hoeven niet zoals in het VK vier keer per jaar te melden wie de klanten zijn, inschrijving in een lobbyregister is niet verplicht. Met andere woorden: we staan er niet best op.

Omdat u de berichtgeving op de voet volgt, weet u ook dat GRECO, corruptiewaakhond van de Raad van Europa, vorig jaar concludeerde dat van de aanbevelingen voor het reguleren van lobby die in 2019 waren gedaan, er niet één was opgevolgd. Terwijl de regering zich daar wel toe had verplicht. Er zijn nog steeds geen heldere regels voor de overstap politici en topambtenaren naar de private sector, de gedragscode voor ambtenaren heeft geen verplichtend karakter, er wordt niet gewerkt aan verhoging bewustzijn omtrent integriteitsproblemen en de scheiding tussen zakelijke en privebelangen van politici is niet altijd duidelijk. Sterker: we waren op sommige gebieden achteruit gegaan.

Een prachtig voorbeeld in dat verband is het lobbyverbod, te mooi om hier niet te vermelden. In 2017 had minister Plasterk dat in zijn nadagen ingevoerd: ambtenaren mochten tot twee jaar na diens aftreden geen zakelijke contacten onderhouden met hun voormalige bewindspersoon. Aardig beginnetje om enige ordening te scheppen in de innige contacten tussen bewindspersonen en bedrijfsleven, zou je denken. Vier jaar en wat dubieuze overstappen van bewindspersonen later - ik noem Menno Snel, Bruno Bruins, Stientje van Velthoven en Cora van Nieuwenhuizen - bleek na een tergend trage wob-procedure dat dat hele lobbyverbod was zoekgeraakt. Het was kwijt, niemand wist waar het was. Het maakte deel uit van een ambtelijke procedure die niet meer geldig was, en was daarna niet vervangen door wat anders. Vermalen in de ambtelijke molen. 'Ik ben bang dat dit tussen wal en schip is beland', constateert een ambtenaar op 25 september 2020 in een mail aan een collega: 'Wij hebben er in elk geval niets mee gedaan.' 'Een ongelukje dat niet is hersteld', heet het ergens anders.' In weer een andere mail: 'Door een fout is het misgegaan, tegen intern advies in.' Uit de ambtelijke correspondentie blijkt ook dat de ministerraad nooit heeft besloten het verbod in te trekken, en dat iets dergelijks ook nooit aan de Tweede Kamer is gemeld. 'Dat is per ongeluk gebeurd', schrijft een ambtenaar. Het laat de desinteresse voor transparantie en integer bestuur zien.

Wat je zou willen is een overheid die wat vaker sorry zegt. Sorry, hier is echt iets niet goed gegaan. Ook besturen is mensenwerk, dit had niet zo moeten. Een staatssecretaris Van Velthoven die zegt: sorry, overstappen naar een organisatie die ik eerder als bewindspersoon subsidie gaf, dat kan bij nader inzien niet. Een minister Van Nieuwenhuizen die zegt: abrupt mijn ministerie verlaten voor een baan in de energielobby, dat is heel onnadenkend van me geweest, sorry. En een minister-president die meteen constateert dat zoiets niet kan. In plaats van wat Rutte deed: in eerste instantie de stap van Van Nieuwenhuizen goedkeuren. Maar sorry zeggen zit niet in de bestuurscultuur. De illusie van een onfeilbare overheid moet tegen elke prijs in stand moet worden gehouden.

Dat er nu allemaal regels voor integriteit worden voorgesteld is prachtig. De Kamerleden Dassen en Omtzigt lanceerden een initiatief om tot veel strengere afspraken te komen. Er moet een wettelijke gedragscode voor bewindspersonen komen, een register waarin alle contacten met lobbyisten worden bijgehouden, bewindspersonen moeten zakelijke en financiële belangen voor aantreden melden, lobbyisten moeten elk half jaar hun contacten melden en elk contact moet binnen drie dagen worden gerapporteerd. Ze willen een toezichtautoriteit, een adviescommissie en een lobbyfunctionaris om daar op toe te zien. Wie de regels overtreedt, krijgt een boete. Ik zie veel papierwerk en nieuwe functies aankomen. Maar misschien kan het niet anders.

Prachtig natuurlijk, elke poging om de integriteit te bevorderen moet worden geprezen. Nu eerst een jij-bak: hoe staat het eigenlijk met de indieners zelf. Hoe integer was Volt in de affaire Gündogan, hoe zorgvuldig is de partij omgegaan met een Kamerlid dat van de ene op de andere dag op nonactief werd gezet, zonder openbaar gemaakte en traceerbare klachten. En Pieter Omtzigt, een ogenschijnlijk onkreukbaar Kamerlid, die niet lang voor het reces op Twitter een filmpje zette van ratten. 'Na een dag in de Tweede Kamer loop ik naar buiten....' Hoe integer is zo'n insinuatie?

Ik wil maar zeggen: integriteit kun je niet afdwingen als er niet al ontvankelijkheid voor is. Het moet iets vanzelfsprekends zijn, een moreel besef dat door politici en ambtenaren wordt gedeeld, ongeacht hun politieke kleur. Ik noem twee voorvallen om dat zichtbaar te maken. Dit voorjaar werd bekend dat Shula Rijxman, bestuursvoorzitter van de NPO, wethouder in Amsterdam zou worden namens D66. Over Rijxman deden al snel twee verhalen de ronde. De eerste ging over een klokkenluider die aandacht wilde voor misstanden bij de top van de NPO. Die sprak op verzoek van minister Slob over zijn klacht met een topambtenaar van ocv. Die topambtenaar bleek een privé relatie te hebben voor Rijxman, die als voorzitter verantwoordelijk was voor eventuele misstanden. Het werd de klokkenluider niet verteld. De topambtenaar zei in een verklaring 'zakelijk en privé goed te kunnen scheiden'. Rijxman zag er geen enkel probleem in. Later bleek dat Rijxman op vakantie was geweest met Sander Dekker, toen die als staatssecretaris verantwoordelijk was voor de budgettering van de NPO, waarvan Rijxman dus de baas was. Op vakantie met je subsidieverstrekker, hoe riant wil je het hebben. Je zou ook hier minstens een ruiterlijk excuus verwachten. Sorry, dit had niet zo moeten, dit had ik niet moeten doen. In plaats daarvan zei Rijxman geen mededelingen te doen over privékwesities en vond Dekker dat bewindspersonen zelf de gedragsregels mogen interpreteren. Zo lang dit het niveau is waarop het bewustzijn van integriteit verkeert, zijn regels niet afdoende. Een tweede voorbeeld. Zoals u weet is Johan Remkes aangesteld om met alle betrokkenen te spreken over een uitweg uit de stikstofcrisis. De vertegenwoordigers van de boeren weigeren bij die gesprekken aan te schuiven. Dat betekent dat een resultaat van die besprekingen beperkte reikwijdte zal hebben. Maar wat bleek vorige week: de boeren hebben inmiddels hun eigen route.

Agractie-leider Bart Kemp meldt dat hij een aantal keer met de premier getelefoneerd heeft buiten het Remkes-overleg om. 'We staan rechtstreeks in contact met Rutte. Hij weet wat wij willen. Onze eisen liggen bij hem op het bureau en ik zie op die punten beweging bij het kabinet.' Zoals u weet heeft Open State een prachtig werktuig ontwikkeld om de agenda's van bewindspersonen in de gaten te houden. Zoals u ook weet hebben ministerie zich er toe verplicht die agenda's beter te gaan bijhouden. Ik heb vanmorgen nog gechecked en kan u vertellen dat die telefoontje van Kemp niet naar boven komen in de tool van Open State. Je kunt regels bedenken zoveel als je wilt, uiteindelijk zijn er altijd manieren daar onderuit te komen. Rutte kent talloze manieren, en naar nu blijkt zijn ook de mannen van de trekkerprotesten snelle leerlingen Het zou me niet verbazen als ook Mark van den Oever, voorman van Farmers Defense Force, het nummer van Rutte in zijn telefoon heeft. Het zijn dynamische tijden, daar begon ik mee. Ze worden nog dynamischer. Zelden werd zo hard geklopt op de poorten van het Binnenhof. Daar doen ze hun best om te horen wat gezegd wordt. Maar ze hebben de middelen niet. Ze gaan op werkbezoek bij zorgvuldig geselecteerde en gescreende bedrijven en instellingen en komen dan terug met verhalen waarvan ze denken dat die de werkelijkheid weerspiegelen. Sophie Hermans van de VVD verwoordde dat in het debat van dinsdag onbedoeld treffend. "We zien inderdaad in de cijfers van het CPB en in de verhalen die in de media verschijnen dat het vraagstuk van de kinderarmoede een serieus probleem is." Een geleende werkelijkheid, gebaseerd op rapporten, berichtgeving en een enkel bezoekje op de vergaderloze vrijdag, dat is wat we hier zien. Ook Hoekstra beriep zich trouwens op de indringende gesprekken met boeren die hij had gevoerd. Die wankel basis maakt de landspolitiek heel ontvankelijk voor druk van buitenaf.

Mijn voorspelling is dat de klassieke kanalen van beïnvloeding geleidelijk verstopt raken. Je ziet het bij Remkes, die de voornaamste gesprekspartners niet eens meer aan tafel krijgt. Die kiezen hun eigen kanalen: de straat, de vlaggenmasten en lantaarnpalen en niet te vergeten de sociale media, zeer effectief als drukmiddel. Het gesoebat om een nieuwe bestuurscultuur volstaat al lang niet meer om de boel te kalmeren en de geest weer in de fles te krijgen. Er zit een flinke shake-out aan te komen. We dachten de afgelopen jaren al geregeld dat de kiezer zweeft, volatiel is, zoals Rutte dat pleegt te noemen. Ik denk dat die volatiliteit die we zagen nog niks is vergeleken bij wat er aan zit te komen: een politieke en wie weet ook ambtelijke aardverschuiving, waarbij de macht op een andere manier verdeeld gaat worden. De bestaande machtsblokken - partijen, vakbonden, werkgeversorganisaties, branches en koepels - wankelen. Dat zie je in het onderwijs, de zorg, de landbouw, dat zie je bij alle klassieke brede volkspartijen die een wankel strijd om het voortbestaan leveren.

Het betekent dat het werk van de media, maar ook van instellingen als Open State, alleen maar belangrijker wordt. Want hoe lopen de parcoursen van beïnvloeding als de klassieke kanalen verstopt raken? Hoe is de toegang tot de macht geregeld als die macht van aanzien verandert? Wie kan bellen en aankloppen, naar wie wordt geluisterd? Dat moet in kaart gebracht, straks in een nieuwe, beweeglijke omgeving. Dat is de klus die wacht.

Ik wens u daarbij veel succes, ongeacht uw plek in dat parcours van beïnvloeding. Want fatsoen in politiek en bestuur, dat is iets van ons allemaal.

Ariejan Korteweg